

A CSALÁD SZEREPÉNEK ALAKULÁSA A 21. SZÁZADBAN

A gyermekek szerepének változása a családban

BEVEZETÉS

„A szociológia a családot elsődleges csoportnak tekinti. Olyan közösségnek, amelyben elsőként találkozunk az egyén a közösségi léttel. Ez a közösség az együttélés, gazdálkodás, munka, általában a szocializálódás első, legjelentősebb gyakorlótere. A család azonban nemcsak olyan értelemben elsődleges közössége az embernek, hogy az emberélet során időben ezzel az együttélési formával ismerkedik meg elsőként, hanem úgy is, hogy ez az első közösség, amely egész életen át végigkíséri az egyént, legalábbis a családi szocializáció során kialakított értékek, szokások, hagyományok révén. Ezáltal az individuuum viselkedésének, magatartásának értékelését is végső soron a család végzi: társadalmi rétegének értékrendje szerint esetenként dicséri vagy elmarasztalja.”¹

1979 óta tanítok; kezdetben általános iskolában, majd 1989-től főiskolán. Az eltelt időszakban nagyon sok gyermekkel találkoztam; óvodásokkal, alsó és felső tagozatos iskolásokkal. Közülük sokan már felnőttek, és néhányan már családot is alapítottak. Néhányuknak sikerült végigkísérni a fejlődését, másokat évekig nem láttam. Mire újra találkozom velük, van, akit már meg sem ismerek. Előfordul, hogy csak akkor tudatosul bennem, ki ő valójában, amikor szülővel együtt látom valahol. Ilyenkor érdeklődöm tanulmányairól, terveiről, elképzeléseiről. Mindig nagy örömmel tölt el, ha azt tapasztalom, lám ő is felnőtt, és határozott tervekkel, célokkal igyekszik útján előre haladni. Tervez, küzd, és nem hátrál meg, ha akadályokba ütközik.

Éppen a minap találkoztam az egyik óvodásommal, aki büszkén mesélte, hogy a 6 évi egyetemi tanulmányai után most ősztől munkába áll mint rezidens orvos. Szereti a munkáját, jól kijön a kollégáival, és nagyon örül, hogy dolgozhat. Nagy öröm ezt hallani, hiszen a fiataloktól manapság inkább a „*Majd kimegyek külföldre dolgozni, mert itthon nem lehet megélni*” – kifejezés az általános. Munkám során a családi szintér után ott voltam, és segítettem a gyermekeket az első közösségükben, az óvodában. Azt láttam, hogy a szülőknek már akkor is voltak problémáik a gyermekek helyes nevelésével, de abban az időszakban általában még több saját

¹ Utasi, 1989. 8.

tapasztalattal rendelkeztek a gyermeknevelés terén, amit valószínűleg a saját családjukból hoztak. Valahogy minden egyszerűbbnek és magától értetődőbbnek tűnt. Ugyanakkor a szülők szívesen vették, és legtöbbször meg is fogadták azokat a tanácsokat, segítséget, amit az intézménybe járó gyermekük helyes fejlődésében adódó problémákkal kapcsolatban kaptak. A pedagógus és a szülő együttesen igyekezett a gyermekek jellemének helyes alakulását biztosítani.

Az azóta eltelt időszakban számtalan változás zajlott le, ami nagymértékben átalakította a társadalmi szemléletet. Az életkörülmények, a munkalehetőségek, a családi struktúrák is sokat változtak, ami kihatott a gyermekek nevelésére, a velük szemben tanúsított családi magatartásra is. A családi háttérben, a munkakörülményekben és a társadalmi szemléletben végbemenő változások megnehezítették a gyermeknevelést. Egyre gyakrabban fordul elő, hogy a szülők nem találnak problémáikra megfelelő megoldást. Családi tapasztalat híján a szülő nem tud nevelni, hagyja, hogy a gyermek azt tegyen, ami szeretne. Ezzel a szerepek részben felcserélődnek, így a gyermek már kicsi korától irányítja a családot. Hova vezet az ilyen szerepfelosztás, vajon milyen hatással lesz ez a gyermek későbbi fejlődésére, jellemének alakulására?

Az általános létbizonytalanság nem csupán a felnőtteket, hanem rajtuk keresztül a gyermekeket is halmozottan érinti. Otthon, a családi fészekben tapasztalható szerepmódosulások, a határok túl laza, más esetben pedig túl szoros meghúzása a gyermekekben is az individualizálódás felerősödését eredményezi. A családtól való érzelmi eltávolodás sok esetben alapjaiban rengeti meg látásmódjukat, életfelfogásukat. Gyakorta magányosak, elveszettek, így a kor fiataljait egyre inkább a perspektívanélküliség, céltalanság érzése jellemzi. Ugyanakkor a túl engedékeny szülői magatartás következtében gyakran gondolják úgy, hogy a társadalomban sem kapják meg az idősebb nemzedéktől azt, ami nekik járna, ami szintén egyéni utak keresésére ösztönzi őket.

Az ezredfordulót és az azt követő időszakot tehát mindenképpen egy erkölcsi válságkorszak, az értékek és értékrendek elbizonytalanodása, a család szerepének és funkcióinak átértékelődése, és esetenként, jelentős módosulása jellemzi.

A témával behatóbban foglalkozva azt szeretném megtudni, hogy milyen történelmi és milyen szemléleti változások, körülmények vezettek oda, hogy a gyermekek száma hazánkban is folyamatosan csökken, míg a gyermekek között tapasztalható devianciák száma folyamatosan nő. Egyre kevesebb családban vállalnak gyermeket, és a családonkénti gyermeklétszám is jelentősen esik.

Mi az oka, hogy sok házaspár nem szeretne gyermeket, holott anyagi és egzisztenciális háttere bőven kínálna erre lehetőséget?

Mi vezetett oda, hogy a családok egyre nehezebben tudnak megbirkózni a gyermeknevelés során adódó problémákkal?

Miért van az, hogy míg ezelőtt 40–50 évvel természetes dolognak tartották, hogy a tanulmányok befejezése után a gyermekek munkába állnak, és önálló életet kezdenek, addig napjainkban egyre több családban okoz problémát a gyermekek leválása, függetlenedése, és egyre több gyermek kerül ki úgy családból, hogy nem találja a helyét a világban, nincsenek tervei, életcéljai?

TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A gyermekek szerepének változása egy hosszan tartó fejlődési folyamat része. A történelem különböző korszakaiban a szülők más-más gondolkodásmóddal, másfajta attitűddel fordultak gyermekeik felé, amelyben természetesen nagy szerepe volt az adott kor szemléletének és a társadalmi elvárásoknak is.

Az ókori közel-keleti kultúrák

Az egyiptomiak életében a társadalom minden rétegében fontos szerepe volt a gyermeknek, a családi élet aktív tagjai voltak, őket tekintették a jövő zálogának. Szükségesnek tartották gyarapodásuk szempontjából, elárasztották őket szeretettel, és arra törekedtek, hogy minden megszületett gyermek felnevelkedjen. Az egyiptomi anyák általában három éves korukig szoptatták gyermekeiket, valószínűleg az első két-három évben testükön hordozták őket, hosszú kendőszerűségben, közel az anya melléhez.²

A mezopotámiai kultúrákban szintén fontos szerepet játszott a gyermek, jelentős volt a családban és a társadalomban betöltött helyük. A szülők akkor látták biztosítva öreg korukban az ellátásukat, ha legalább 4-5 gyermekük született. Tudásuktól, műveltségüktől várták a város fennmaradását. Hittek abban, hogy a gyermekek fejlődésre képesek, amely a tanulás által valósulhat meg. Ezt szigorú nevelés és oktatás által kívánták elérni, aminek gyakran a testi fenytés is része volt.³

A karthágói társadalomban is különleges jelentőséget tulajdonítottak a gyermeknek, bár ennek a megnyilvánulása számunkra barbárnak és teljességgel érthetetlennek tűnik. Háborús fenyegetettség esetén, a pun vallási hiedelmek szerint, a nemesi családoknak a legdrágább kincsüket, a gyermekeiket kellett rituális áldozatként felajánlani az isteneknek. Rendkívüli erő szimbólumát látták a kisgyermekekben.

A héber hagyomány szerint is kijelölt helye van a gyermeknek, főleg a fiúgyermeknek, akit a családi örökség őrzőjének, továbbvivőjének tekintettek. A kisgyermek gyakran a héberek jövőbe vetett reményét fejezi ki. Az apa-gyermek kapcsolat az Isten és a héberek kapcsolatát jelképezte.

² Pukánszky, 2001. 36. 1. bek.

³ Pukánszky, 2001. 36. 2. bek.

Az ókori közel-keleti kultúrák többségében tehát elismerték a gyermekek fontosságát, szerették, figyelembe vették eltérő testi szükségleteiket. Bizonyos mértékig érzelmi szükségleteiket is felismerték, gyengéden, szeretettel bántak velük. A gyermekkor alatt jogi képviselőtüket biztosították. Iskolarendszerükben hangsúlyozták a fegyelmezés szükségességét, de a családi életben is fontosnak tartották a megfelelő nevelést és a személyes példaadás jelentőségét.

A görögök gyermekképe

Már a homéroszi korban is azt vallották a görögök, hogy gyermek nélkül nem teljes a család, hozzátartozik a háztartás egészéhez. A gyermekekben látták a görög kultúra és civilizáció továbbélését.

A görög nevelés központi gondolata a „*kalokagathia*”. Hittek abban, hogy egészséges testben tud ép lélek kialakulni, ezért a múzsai nevelés mellett a gyermekek gimnasztikai nevelésben is részesültek. A nevelés a családban kezdődött, majd magánoktatásban folytatódott azoknak, akik meg tudták fizetni a tandíjat, bár elvileg mindenki számára elérhető lett volna. A fiúkat többre tartották a lányoknál. A gyermeknek a görögök által legfontosabbnak vélt szükséglete a fegyelmezés, de ebben is hangsúlyozták a mértékletességet, hogy a fegyelmezés ne legyen túlságosan durva és kemény. Szerintük minden gyermek nevelhető, csak adottságaitól függően eltérő mértékben.⁴

A rómaiak gyermekfelfogása

A rómaiakat is foglalkoztatta gyermekeik felnevelése. A gyermekek hét éves korukig anyjuk gondjaira voltak bízva, ő dajkálta, etette, ő volt első nevelőjük. Megtanulták tőle a helyes viselkedést, az ősi hagyományokat és a vallási tanokat. A fiúk nevelését innentől az apák vették át, akiktől az írást, olvasást, számolást megtanulták, majd velük mentek el a Fórumokra is; 17 éves korukban be kellett állniuk katonának.

A lányok férjhezmenetelükig az anyjukra voltak bízva, aki a ház körüli munkákra oktatta őket. Nevelési elméletük és gyakorlatuk alapjának a tabula rasa (tisza tábla) elméletét tekintették.⁵

⁴ Pukánszky, 2001. 42.

⁵ Pukánszky, 2001. 45.

A korai keresztények gyermekszemlélete

A korai kereszténység idején óvták a gyermekek tiszta lelkét a káros hatásoktól. A nevelés első és legfontosabb eszközének a mesét tartották, és csak serdülőkorban tanácsolták a Biblia forgatását. Figyeltek a gyermek nevelőjének megválasztására, nehogy kártékonyan hasson a gyermek lelkivilágára.

A verést nem tartották megfelelő büntetési eszköznek, hittek abban, hogy enyhébb módszerekkel is célravezető lehet a nevelés.

A korszak gyermekképét az ambivalencia jellemezte. Szent Ágoston szerint minden gyermek bűnben születik, hiszen öröklí Ádám és Éva bűnét. Fontos feladata tehát a nevelőnek, hogy a rossz hajlamokat jó irányba fordítsa. Mivel a gyermek nem tudja elkülöníteni, mi a jó, és mi a rossz, feltétlen engedelmességgel tartozik a felnőttnek, aki megmutatja a helyes irányt.⁶

A középkori gyermekfelfogás

A középkori felfogást szintén az ambivalencia jellemezte. Az aszketizmust tartották a legkeresztényibb életmódnak. Ők azok, akik lemondtak a családi életről, és akik Isten szolgálatának rendelték alá egész életüket, a papok, a szerzetesek és az apácák.

A prédikátorok és a morális művek szerzői is az önmegtartóztatást tekintették a legfőbb értéknek, és elítélték azokat a szülőket, akik kényeztették gyermekeiket, és akik a gyermekek nevében a kevélység bűnébe estek. A gyermekeket a baj és szenvedés forrásainak tekintették, akik akadályozták szüleiket jótettek végrehajtásában, és időnként bűnre is csábítottak, akinek ugyanis nem voltak utódaik, az egyháznak adományozták vagyonukat, és jótékonykodtak a szegényekkel. A középkor a gyermekort az emberi élet egy szakaszának, a gyermeket kicsinyített felnőttnek tekintette.

A reneszánsz és a humanizmus gyermekképe

A 15–16. századtól kezdett egy új típusú gyermekideál kialakulni, a jól nevelt gyermeké. Igyekeztek őket egyfajta „*burokban*” tartani, megóvni a felnőtt világ károsító tényezőitől, elszigetelni a való élet rossz hatású eseményeitől. A reneszánsz és a humanizmus korában a polgárság körében egyre inkább elterjedt, hogy iskolába küldték gyermekeiket, mivel csak itt tudták megszerezni az alapműveltséget. A tanítás fokozatosan kezdett átalakulni, és már nem csak az oktatás céljait szolgálta, hanem igyekezett felkészíteni a gyermekeket a helyes felnőtt viselkedésre. A kor családjai elsősorban a közvélemény hatására vállaltak és neveltek gyermekeket, nem magáért a gyermekért. Voltak azonban a kornak haladóbb szellemű gondolkodói is,

⁶ Pukánszky, 2001. 52.

akik újfajta oktatási szemlélettel fordultak a gyerekek felé. A humanista szerzők korukat megelőzve kezdték átértékelni a gyermeki nevelés fontosságát.

Erasmus a gyermekek nevelhetőségét és a nevelési hatások fontosságát hangsúlyozta; Montaigne meg akarta szüntetni a tekintélyelvű oktatást, Rabelais kiemelte a természetben szerzett konkrét tapasztalatok jelentőségét, de elméleteik nem hódítottak meg nagyobb tömegeket.

A reformáció és az újkor gyermekekről alkotott nézetei

Az új hit, a reformáció nagy változásokat hozott a gyermekkép alakulása és a gyermeknevelés területén. Legnagyobb képviselőjének, Luther Mártonnak sikerült szinte az egész társadalom szemléletmódját átalakítani. Sok gondot fordított a gyermekekre, akiket „*pompás örök kincznek*” tartott, és rendkívüli jelentőséget tulajdonított helyes nevelésüknek, ami által megóvják őket Isten számára. A gyermekek nevelését tekintette az egyik legnagyobb keresztényi cselekedetnek, amely segít az örök üdvösség elérésében. Comenius az emberi életet felkészülésnek tekintette az örökkévalóságra. Szerinte a földi létnek három feladata van: megfelelő képzettségre, erkölcsi fejlettségre és vallásos érzületre kell szert tenni. Hangsúlyozta a szülők felelősségét, de a nyilvános iskolai oktatás mellett foglalt állást.⁷

A 18. századi gyermekkép

A 18. században tovább erősödik az a szemlélet, amely egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít a gyermekek képzésének. Több gyermeknél igényelték a szülők az alapvető műveltség elsajátítását, és az iskolarendszer is átalakulóban volt. A körülmények következtében a családokban általában kevesebb gyerek született, a szülők nagyobb gondot fordítottak gyermekeik felnevelésére, jobban odafigyeltek egyéni fejlődésükre. Az embereket ismét kezdte foglalkoztatni a gyermekekben való továbbélés gondolata.

A gyermekekkel kapcsolatos attitűd is átalakult, egyre nagyobb gondot fordítottak oktatásukra, igyekeztek a nevelés által a család és a társadalom számára hasznos felnőttekké formálni őket.

Fokozatosan átalakult a kor közép- és felsőosztálybeli tagjainak gyermekszemlélete is, amelyben a humanista gondolatok egyre nagyobb szerepet kaptak. A korszak nagy polihisztorának, Jean-Jacques Rousseau-nak a gyermekneveléssel kapcsolatos munkái a társadalom széles körének változtatták meg a gyermekekkel kapcsolatos attitűdjét. Rousseau alapján véve a családi nevelés híve volt. Az iskolákat nem tekintette a gyermekek számára alkalmas nevelési közegnek, mivel itt nyilvánul meg a legtöbb, a gyermek lelkét romboló, káros külső tényező.

⁷ Pukánszky, 2001. 85.

A 19. századi gyermekszemlélet

A 19. század olyan változásokat eredményezett, amelyekben a gyermekek a fokozottabb érdeklődés középpontjába kerültek. Felerősödött a családi élet intimitása, amelyben a háziasszonyok legfontosabb feladata a mindennapi élet gondos megszervezése, a családi otthon rendjének, nyugalmanak, bensőséges légkörének fenntartása és a gyermeknevelési feladatok ellátása volt.

Kialakult a nukleáris család. A nők szerepe egyre inkább az otthon köré csoportosult, ahol a mindennapi teendők mellett a gyermekek gondozására, ellátására, nevelésére is több időt tudtak fordítani. A társadalmi szemléletben is felértékelődött az anyaság, a gyermeklétszám a 20. század fordulójáig emelkedést mutatott. Az édesanyák egyre tudatosabban vállalták anyaszerepüket, készültek a gyermek jövetelére, melegséggel fordultak feléjük, aggódtak értük. Megjelentek a gyerekszobák.

A gyermekek szerepe a 20. században

A 20. század fordulója jelentős változásokat idézett elő a gyermekkép alakulásában. A gyermeket önálló individuumként létező, saját gondolatokat, szemléletmódot képviselő, egyéni nézőponttal, értékekkel és tapasztalatokkal rendelkező egyének kezdték tekinteni. A 20. század elején tovább élt az a 19. században kialakult családmódel, amelyben a családfő, a családfenntartó az apa, és az ő feltétlen támasza az édesanya, aki a családi otthon vezetője, és a mindennapi gyermeknevelési feladatok ellátása is az ő hatásköre. A gyermekek tisztelettel, feltétlen engedelmességgel és hálával tartoztak szüleiknek.

A második világháború utáni nyugodtabb időszak kedvezően hatott a gyermekekkel kapcsolatos társadalmi szemlélet alakulására. Kezdték elismerni, hogy a gyermek egy szeretetet, törődést igénylő emberke, akinek segítségre, támogatásra van szüksége, hogy a megfelelő testi–lelki fejlődés által önmagát megvalósítani képes felnőtté válhasson.

A gyermekek szerepe megnőtt, és a családon belül is egy újfajta felfogás kezdett kibontakozni, amelyben a szülők elfogadó, segítő, a gyermek képességeit, szükségleteit figyelembe vevő attitűddel fordulhatnak gyermekük felé. A liberálisabb gyermekszemlélet lehetőséget teremtett, hogy bátran kimutassák gyermekük feláradó szeretetüket; örömeiket leljék a közös együttlétekb. A társadalom szemében is jelentős értéket képviselt a család, és ezen belül a gyermekvállalás, így ebben az időszakban fellendült a gyermekvállalási kedv.

A hatvanas évektől jelentkező gazdasági–társadalmi változások magukkal hozták a családi élet átalakulását is. A kétkeresős családmódelre épülő társadalmi struktúra megváltoztatta a gyermekek családon belüli szerepét is, így a gyermek „évszázadának” kikiáltott 20. század a jelentős szemléletbeli változások ellenére is a gyermekek számának csökkenését eredményezte.

A GYERMEKEK SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA A 21. SZÁZADBAN

Ranschburg tanár úr szerint azért mások ma a gyerekek, mint régen voltak, mert közben a családok is megváltoztak. A családok szerkezetében és funkcióiban zajló változások tehát a gyermekek helyzetére is jelentős hatással voltak és vannak. Nem biztos, hogy tudatosan, vagy előre tervezetten, de a környezeti hatások függvényében a gyermekek szerepe a családban sok esetben módosult. A technika fejlődésével a szülő–gyermek viszonyban egy újfajta érintkezési mód is kibontakozott. A mobiltelefon használatával a fizikai kapcsolattartás részben „virtuálissá” vált, ami egyrészt segíti az információcserét, másrészt viszont csökkenti a hatásgyakorlás lehetőségét, ezáltal az érintkezés minőségét is.

A kemény munkapiaci verseny lerövidíti az otthon töltött időt, nehezíti a családon belüli érzelmi kapcsolatok megfelelő alakítását, az egymásra való odafigyelést és az egymással való törődést, ami miatt a családtagok könnyen eltávolodnak egymástól. A családon belüli értékek, tapasztalatok átadása is egyre nehezebben valósul meg. A gyermekek érzelmi és/vagy fizikai magára hagyása a családok egy részében a gyermekek korai leválását eredményezi, ugyanakkor a hosszan tartó tanulás a szülőktől való függés kitolódását és leválási, függetlenedési nehézségeket okozhat. Napjainkban megfigyelhető annak a szemléletnek a terjedése, amely az iskoláztatást a gyerekekbe való üzleti befektetésnek tekinti, amellyel a jól fizető pályák felé terelik őket. Némely esetben szülők a gyermeket használják kapaszkodónak, időnként társukat helyettesítik vele, vagy alárendelik magukat a gyermek kívánságainak, ami által érzelmileg kiszolgáltatottá válnak. Esetenként a szülő azért vonja be gyermekét a hobbiájába, hogy ezáltal elfogadottá tegye saját szórakozását.

A tradicionális értékrend felbomlása, a családokon belüli hagyományos szerepek módosulása a szülő–gyermek viszonyban is jelentős változásokat okozott. A korábbi szülő- és gyerekszerepeket meghatározó értékrend módosulása, az individualizáltabb kapcsolat újfajta nevelési módszerek alkalmazását igényelné, de sok esetben a szülők a megfelelő nevelési technikák hiányában és az ultraliberális pedagógiai eszmények hatására nem tudnak megfelelően igazodni az új helyzetekhez. A túl engedékeny, más esetben viszont túl szigorú nevelési módszerek a gyermekekben értékrendi elbizonytalanodást és a nemzedékek eltávolodását okozhatja. Egyre kevésbé akarnak, és egyre kevésbé tudnak alkalmazkodni egymáshoz és a társadalmi–közösségi normákhoz, ami a gyermekkori neurózisok növekvő számát is eredményezi. A családi nevelés által megjelenő különböző értékrendek gátolhatják a gyermekek társadalmi érvényesülését, más alkalmakkor viszont az emberi kapcsolatok működésének zavaraihoz vagy éppen az erkölcsi értékek hiányához vezethetnek.

Természetesen vannak olyan családok is, ahol a szülők sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez, és megtalálták a gyermekeiknek megfelelő újfajta nevelési módszereket. Más helyeken a szülők tudatosan próbálnak

a régi gyermeknevelési technikákhoz visszatérni, és gyermekeikkel kicsi koruktól kezdve szorosabb személyes kapcsolat kialakítására, a tradicionális értékek átadására törekedve megvalósítani a család hagyományos szerepeinek megerősítését.

De vajon képes-e a család olyan mértékű változásra, átalakulásra, ami biztosíthatja, hogy továbbra is a gyermek legerősebb bázisa, életének legfontosabb kiindulópontja és biztos háttere legyen, ahonnan bátran elindulhat, és ahová baj esetén bármikor visszatérhet?

*Dr. Fest Sarolta
tanszékvezető főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola Pedagógiai Kar*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Pukánszky Béla: *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó, Budapest, 2001.

Utasi Ágnes: *Családok és életstílusok*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1989.